

OSMANLI MERKEZİ YÖNETİMİNE TAŞRANIN DİRENİŞİ: ATÇALI KEL MEHMED AYAKLANMASI*

Resistance of Provinces against the Ottoman Central Administration: Atçalı Kel Mehmed's Revolt

Mehmet BAŞARAN*

Aysun Sarıbey HAYKIRAN**

BAÜ
SBED
12 (22)

ÖZ

Araştırmannın Temelleri: XIX. yüzyıl arşiv kaynaklarına ve dönemin vak'anüvis tarihleriyle seyahatnamelerine yansıyan Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması.

Amacı: Osmanlı merkezi yönetimine taşranın direnişini Aydın'da sosyal eşkıyalığın tipik bir örneği olan Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması örneğinde incelemek.

Veri Kaynağı: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri ve Basılı Kaynaklar.

Ana Tartışma: Bir zeybeğin liderliğinde gerçekleşen ve sosyal eşkıyalığın bir örneğini oluşturan Atçalı Kel Mehmed ve onun yarattığı ayaklanma merkezi yönetim tarafından nasıl algılandı? Ayrıca bu ayaklanmanın Aydın'daki ayanlık sistemi üzerinde ne gibi etkileri oldu?

Sonuç: Atçalı Kel Mehmed ayaklanmasının yarattığı düşünceler Tanzimat Fermanı'na örnek teşkil etmekle birlikte yerel alanda ayan sisteminin geçici de olsa yeniden güçlenmesini olası kılmıştır.

Anahtar Kelimeler, Osmanlı İmparatorluğu, Aydın, Eşkıya, Efe, Zeybek, Atçalı Kel Mehmed

155

ABSTRACT

Bases of Research: Reflection of the Atçalı Kel Mehmed's Revolt in the archive documents and in the period's itineraries of XIXth Century.

Aim: To investigate urban revolt against Ottoman central administration through Atçalı Kel Mehmed's Revolt this is a typical example of social one.

Resources of Data: Prime Ministry Ottoman Archieve of *Hatt-ı Humayun* documents and published sources.

Main Discussion: How was the Atçalı Kel Mehmed's Revolt, an example of a social rebellion in the leadership of a zeibec, viewed by central administration? And what effects had this one on the system of landed proprietorship in Aydın?

Conclusion: Ideas which were caused by the Atçalı Kel Mehmet's Revolt was an example to the *Tanzimat Fermanı*, moreover it helped landed proprietor system in local system to get more powerful.

Key Words: Ottoman Empire, Aydin, Eskidja, Efe, Zeibec, Atçalı Kel Mehmed

GİRİŞ

Bilindiği gibi 19. yüzyıl akla hemen devletin kötü giden gidişatı ve bunu düzeltmek için yaptığı reformları, yeni kurulan orduları, büyük güçlerle yapılan savaşları ve Gayr-i Müslim öğelerin İmparatorluktan kopma yönündeki çalışmalarını akla getirir.

Balikesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 12 Sayı 22
Aralık 2009
ss.155-164

* Bu makale, "Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması" adıyla 17-22 Haziran 2008'de düzenlenen XI. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mbasaran61@gmail.com

** Araş. Gör. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü asaribey@adu.edu.tr

19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok ayaklanmanın olduğu bir yüzyıldır. Bu ayaklanmalara önemli bir örneklerden bir de Aydın'da meydana gelen Atçalı Kel Mehmed ayaklanmasıdır.

1829 – 1830 yılları arasında Aydın ve çevresinde meydana gelen Kel Mehmed adlı bir zeybeğin liderliğinde gerçekleşen halk ayaklanması nedenleri ve sonuçları itibarıyla için önemli bir olaydır.

Atçalı Kel Mehmed ayaklanmasına baktığımız zaman, konuyla ilgili birincil kaynaklar hatt-ı hümayun tasniflerine dayanmaktadır. Tarihi açıdan önemli olan vakanüvis tarihlerinden Lütü Efendi'nin tarihinin II. ve IV. ciltlerinden (Lütü Efendi, 1999: 442), yine o dönemde Anadolu'yu dolaşan seyyahlar arasında, Major Keppel (Keppel, 1831: 124–323), Arundell (Arundell, 1831: 213–214), Charles Texier (Texier, 2002) gibi seyahatname yazarlarının eserlerinden konu hakkında bilgi edinmekteyiz.

Bu temel başvuru kaynaklarının dışında günümüzde yazılmış birçok eserde¹ ve Aydın Tarihi üzerine yazılmış birçok çalışmada da bu konu üzerinde durulmaktadır².

AYAKLANMANIN ÇIKIŞ NEDENLERİ;

Bu ayaklanma bir halk “ihtilali”ydi. Bu ihtilale katılanlar ne zenginler, ne kişizadeler, ne de aydınlardı. Bu ihtilalde onunla aynı hizada yürüyenler **zeybekler**, **yörükler**, şehrin esnafıyla alt tabakadan olan **halktı** (Uluçay, 1968: 8).

1.1. Merkezi Yönetimden Kaynaklanan Nedenler;

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılı gerçekleştirilmeye çalışılan yenileşme çabaları ve bu çabaların yansımaları, kabullenişler ve karşı çıkışlar ile geçmekteydi. Bu oluşumlar, Müslüman halk üzerinde nasıl hissedilmekteydi. Onlar yine bahçesinde, bağında çalışarak, günlük işlerini yaparak, dış dünya ile bağlantısız bir şekilde yaşamlarını devam mı ettirmektedirler? Gayri Müslimlerin azınlıkların dış dünyadaki gelişmelere duyarlı olmalarını sağlayan büyük güçlerle işbirliği içerisinde olmaları onları isyana sevk ederken, bu reformlar Anadolu halkında nasıl tepkiler doğurmaktaydı.

Bu gelişmelerden etkilenen bir bölge de Fransız Devriminin etkisiyle Balkanların bağımsızlıklarını elde etme amacıyla İmparatorluğa karşı ayaklandığı Balkan coğrafyasında ve bu coğrafya ile ilişkileri bulunan ve batı dünyası ile ticari ilişkilerini koparmayan Batı Anadolu bölgesi de değişim ve dönüşüm rüzgârlarından etkilenmekteydi.

Yüzyılın ilk çeyreğinde Batı Anadolu bölgesi özellikle de Manisa ve Aydın kentleri Poujolat'un da ifade ettiği gibi, uzun yıllardan beri, bir ayan ailesi olan Karaosmanoğulları tarafından “*demir elle*” yönetilmekteydi. En küçük bir itaatsizlik ölümle cezalandırılmaktaydı (Baykara, 1966: 31).

Merkezi hükümet, özellikle Sened-i İttifak ile elinden kaçırmaya başladığı otoritesini, Manisa ve Aydın kent örneklerinde olduğu gibi, ayanların bu nüfuzlarını etkisizleştirmeye çalışmaktaydı. Örneğin, 1816 yılında Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın ölümünden sonra bölgeye yöneticiler göndererek, bozulan merkezi otoriteyi eski gücüne kavuşturmaya çalışmaktaydı.

Ancak, gönderilen mutasarrıflar görev yerlerine gitmeyerek, yöreye mültezimler göndermekteydiler. Böylece merkezden gönderilen bu mültezimler yöre halkını daha da ağır şartlarda vergi yükü altında ezme yoluna gitmekte, yapılan iyileştirme politikaları daha ağır koşulları beraberinde getirmekteydi.

¹ Avcı, 2004; Sertoğlu, 1969; Şölen, 1943; Avcı, 2003; Gökbnar, 2004.

² Gökbel, 1936: 107–108; Özkaynak, 1946: 54–57; Yavi, 1991: 110–111; Akdoğan, (t.y.): 44–45; Baykara, 1966.

Mültezimlerde görevlerini voyvodalara bırakınca taşrada zamanla sadece ayana karşı sorumlu olan halkın; bu defa birbirine bağlı birçok görevliye karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları vardı. Zaten kul, köle gibi kullanılan halk bu defa kimin kulu olacağına karar vermeden peş peşe salınan vergileri devlete ödemek zorunda kalıyordu. Devlet ancak bu şekilde merkezi hazinenin açığını kapatmaya çalışıyordu. Bir taraftan da gittikçe çatırdamaya başlayan merkezi otoritesini eski gücüne kavuşturmak için idari alanda bir takım girişimlerde bulundu. Bütün sorunların kaynağının eyalet sınırlarının çok geniş olmasından kaynaklandığını gören devlet işe eyalet sınırlarını daraltmakta ve bir takım yeni eyaletler oluşturmakla başlamıştı. 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Anadolu eyalet sistemi içinde yapılan değişikliklerden Aydın şehri de etkilendi ve Aydın, Sığla, Menteşe, Saruhan ve Menteşe sancakları birleştirilerek yönetimi İzmir Muhafızı komutanı Hasan Paşa'ya verildi.

Yeni vali Hasan Paşa da diğer Anadolu valileri gibi yerlerine gitmeyerek Aydın ve çevresini mültezimler ve voyvodalar aracılığıyla yönetiyordu. Halk ise voyvodaların baskısına Hasan Paşa'nın gücünden korktukları için dayanıyordu. Fakat Hasan Paşa'nın merkez tarafından Akdeniz muhafızlığına görevlendirilmesi ve askerlerinin de savaş nedeniyle şehir dışında bulunmasından dolayı şehir bir dönemde otorite yoksunluğu içinde kalmıştı.

Bu ortamda yıllardan beri halkın gözünde efsaneleşen zengine karşı fakirin yanında yer alan ve bölgeyle özdeşleşen zeybeklerden birinin ortaya çıkarak merkezi yönetimdeki bozuklukları düzeltmek için ortaya çıkması kadar doğal bir şey yoktu³.

1829 yılında Aydın ve çevresinde meydana gelen Atçalı Kel Mehmed böyle bir ortamın lideri olarak ortaya çıkmaktaydı.

Temelinde merkezi yönetimdeki bozulmaların sonucunda meydana gelen sosyal ve siyasal gelişmelerin payı bu ayaklanma da ve lider olmada ön plana geçerken, bir de zeybeklik geleneğinin ve bölgenin coğrafi yapısının etkisinin bu oluşumlarda oynadığı önemli rol yadsınamaz bir gerçektir.

1.2. Zeybek Geleneğinin Olay Üzerindeki Etkileri

Bugün bizden Aydın kentini tanıttacak bir iki kelime isteseler cümlelerimize zeybek, zeybek oyunları ve ünlü efelerin kahramanlıklarıyla başlarız. Bu bağlamda kısaca zeybek kelimesi üzerinde duracak olursak;

Zeybekliğin anlamı ve kökeni hakkında değişik görüşler vardır. Osmanlıca sözlükte “ücretli asker” olarak merkezi Aydın ili olmak üzere Çanakkale'den Antalya'ya kadar uzanan Batı Anadolu'da özellikle dağlık yerlerde yaşayan “iyi savaşçı” Türkler olarak geçer (Özbek, 1986: 545). Ahmet Cevdet Paşa, “*Mehalik ve muharattan sakınmaz, yorulmaz, usanmaz, şuh u şen sanki askerlik için yaratılmış bir kavim, daha doğrusu, insanın güzel bir soyudur*” şeklinde tanımlarken (A. Cevdet Paşa, 1991: 133), Tuncer Baykara da Cevdet Paşa'nın zeybekler hakkındaki görüşüne katılarak onları “*insanın güzel bir soyu*” olarak nitelendirir (Baykara, 1966: 24). Bir başka anlatımda zeybek adının, akıllılık anlamına gelen sağ kelimesiyle, sağlam anlamındaki bek kelimesinden birleşen “*sağbek*”in zamanla zeybek şeklinde söylenmeye başlamasıyla bunun akıllı, sağlam, anlayışlı adamı ifade ettiğini belirtilmekteydi (Bayındır ve Payrazoğlu, 1966: 36). Sözcüğün kökeni konusundaki görüşler bu kelimenin çok eski tarihlere dayandığı konusunda birleşmişlerdir. Faruk Timurtaş'a göre zeybeklik, Türkmenlerin Batı Anadolu'ya gelmesiyle ortaya çıktığı için soyları Türkmenlere dayandırılmaktadır. Bu dönemlerde Bizans metinlerinde sahil beyi anlamındaki

³ Bu konuda daha geniş için bilgi için bk. Baykara, 1988; Sanbey, 2006.

“salpace” sözcüğünü Bizanslı bir tarihçi kuvvetli insan olarak bildirmektedir. Bu nedenle zamanla sözcüğün zeybek olarak değiştiği de kabul edilmektedir. Yine bazı araştırmalar zeybek kelimesinin Arapça’daki çevik insan anlamındaki “zıbaki” den geldiği görüşündedir (Baykara, 1966: 24)⁴. C. Texier, zeybeklerin Boz (Tmolos) ve Cevizli (Messogis) dağlarının köylerinde yaşayan, sadece asker değil aynı zamanda tüccar ve iyi kervancılar olan Tralles’in kurucuları Traklar olduğunu belirtir (Texier, 2002: 103).

Kökenleri ve anlamı konusunda farklı farklı şeyler söylense de zeybekler, “*en eski çağlardan beri çeşitli insan topluluklarına ait kültürel, sosyal ve etnik özellikleri birleştirip, varlıklarını sürdüren eylem insanlarıdır. Zeybekleri eylem insanı ve asker olarak tanımladığımızda ise Celali İsyanlarından itibaren ortaya çıkan bölükbaşılardan zeybek olarak algılanması gerekir. Zeybekler paşa kapısında yaşarlar ve kapısız kalınca da yeni bir kapı buluncaya kadar da dağlara çıkıp eşkıyalık yaparlardı*”.

Zeybekler ancak üç durum karşısında harekete geçerlerdi:

- a. Vaktiyle derebeylerin, sonraları da hükümetin zulüm ve istibdatına tahammül edemeyerek, şahsi hürriyetini kurtarmak için, kendilerine güvenip dağlara çıkan silaha sarılanlar,
- b. Herhangi bir sebeple elinden cinayet çıkararak kanun tatbikatından kurtulmak için halk arasından uzaklaşan,
- c. Silahlarının kuvvetleriyle dağ başlarında yaşayanlar ve soygunculuk amacıyla yollarda pusu kuranlar, köyleri basanlar ve zeybekliğe yakışmayacak harekette bulunanlar.

XVIII. yüzyılda zeybekler, kır bekçiliği, derbentçilik ve yol üzerindeki kahveleri işleterek geçimlerini sağlıyorlardı. Zamanla yoldan geçen tüccar ve halktan fazla para almaları halkı çileden çıkartmıştı. Şikâyetler üzerine gönderilen fermanlarla kahvehaneler kapatılınca aç kalan zeybekler eşkıyalık faaliyetlerine giriştiler. Bundan sonra isimleri Osmanlı belgelerinde “şaki, eşkıya” gibi sıfatlarla anılmaya başladı. Devletin gözünde her türlü zeybek hareketi, eşkıyalık olarak algılandı.

Fakat her türlü zeybek hareketini de eşkıyalık olarak değerlendirmemiz yanlış anlaşılmalara neden olabilir. Bu nedenle 1829 olayı bazı araştırmacılar tarafından sosyal eşkıyalık örneği, bir halk hareketi olarak değerlendirilmektedir. Atçalı Kel Mehmed olayı da sosyal içerikli bir halk hareketidir (Yetkin, 1997: 53).

2. ATÇALI KEL MEHMED’İN KISA İKTİDAR DÖNEMİ

Atçalı Kel Mehmed, dağa çıkmadan önce, yoksul bir köylü olan babası Hasan’ın ölümü üzerine yetim kalmıştır. Dul annesi ile birlikte Arpazlı ve Atçalı beylerin yanında karın tokluğuna ırgatlık yapmakta ve en ağır işlerde çalışmaktaydı.

Böyle bir kişi veya kişiliği, yoksul ırgatlık veya köylülükten sosyal bir isyancılığa ve erdemli bir başkaldırıya dönüştüren unsurlar nelerdi.

Sosyal eşkıyalıktaki liderler egemen güçler tarafından haydut, asi, hırsız ve çapulcu olarak nitelendirilmesine rağmen halk tarafından bir kahraman gibi karşılanabilir. Nitekim Atçalı Kel Mehmed, Batı Anadolu bölgesindeki halk tarafından bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Atçalı Kel Mehmed başkaldırı amacının Osmanlı yöneticileri tarafından sömürülen halkı korumak olduğunu, asla devlete karşı gelmek olarak anlaşılması gerektiğini İzmir ihtisap nazırına yazdığı mektubunda niyetinin ve amacının, yöre halkının ve en alttaki yoksul halkın, kimi

⁴ “Aydın”, *Yurt Ansiklopedisi Cilt II*, s. 1003.

insafsız yöneticilerle gaddar ve zalim mültezimlerin hiddet ve baskısından kurtarmak olduğu şeklinde açıklamaktaydı⁵.

Atçalı'nın kimliği üzerine birçok tartışma vardır. Onun Arpaz beylerinin kölesi (Gökbel, 1936: 107–108; Sertoğlu, 1964) olduğu düşünüldüğü gibi fakir bir zeybek (Uluçay, 1968: 28) olduğu üzerinde de görüşler vardır. Major Keppel ise onu “*Küçük Hacı Mehmed Ağa*” diye isimlendirmektedir (Keppel, 1831: 126). Ancak, burada ki Hacı sözcüğünün Seyyid unvanının yanlış bir çevrimi olabileceği de belirtilmektedir (Uluçay, 1968: 27). Atçalı Kel Mehmed ise mühründe “*seyyid*” unvanını kullanarak⁶, Atça'nın zengin eşrafına kendini kanıtlamak istemekteydi (Uluçay, 1968: 28–29).

Arpaz beylerinin yanında ırgat olarak çalışan Atçalı Kel Mehmed çeşitli nedenlerle dolayı Arpaz'dan kovularak, annesiyle birlikte Atça'ya gelir. Burada kır bekçiliği yapar. Bu sırada Atça muhtarı Şerif Hüseyin'in kızı Fatma'ya âşık olur. Annesine kızı muhtardan ister. Ancak, bu istek olumsuzlukla sonuçlanınca, kendisinde bir aşağılık duygusu belirmişti. Bu aşağılık duygusu Kel Mehmed'i kayınpederi gibi zenginler ve kötü idarecilere de düşman yapmıştır.

Aşağılık duyguları içinde kıvranan âşık bir delikanlının sevgilisine kavuşabilmek, kuvvetli görünebilmek için bir takım maceralara atılmasından daha doğal bir şey olamazdı. Bu şartlarda bulunan Atçalı Kel Mehmed sonuçta dağa çıkarak eşkıya olur.

Artık, bir eşkıyanın dağlarda barınabilmesi için para ve insan gücü gibi iki önemli şeye gereksinimi vardır.

Atçalı Kel Mehmed önce dağlarda eşkıya olan Uzun Efe ve Kara Efe'ye karşı verdiği mücadeleyi kazanır, yöre halkının gözünde efelik niteliğine sahip olur. Ekonomik açıdan refaha kavuşabilmesi için de Arpaz beyinin çiftliğini basar ve 20.000 liraya el koyar. Kısacası Atçalı Kel Mehmed ihtilalden önce Aydın ve çevresinde ününü duyurmaya başlar.

Bu tarihlerde mültezimlerin ve voyvodaların zulmü altında ezilen halk Atçalı Kel Mehmed'i ilçelerine davet eder. Mehmed'in işbirliği yaptığı kişiler genellikle o dönemde ezilen halk kitleleridir. Başlangıçta altmışı geçmeyen bu insanların sayıları kısa bir süre sonra dört bini bulmuştur (Keppel, 1831: 126). Lütfi Efendi'ye göre, Kel Mehmed'in himayesinde 7000–8000 civarında insan bulunmaktadır⁷. Osmanlı belgelerinde sayı hakkında kesin bir rakam verilmeyip, “*birkaç bin nefer miktarı zeybek neferatı*” şeklinde belirtilmiştir⁸.

Dönemin İzmir muhafızı ve Aydın mutasarrıfı Hasan Paşa'nın Aydın'dan ayrılmasının ardından Kuyucak halkı Atçalı'yı kazalarına çağırır. Güzelhisar naibi Abdullah Şakir'in verdiği bilgiye göre bu kişiler: Kuyucak ayanı Hacı Ahmetoğlu Mehmed, voyvoda vekili, Atçalı Hacı Mehmed Ali, müftü Ali Efendi ve naib Mustafa Efendi'dir (Uluçay, 1968: 32–33). İsimler incelendiğinde yönetimden memnun olmayan köylülerin yanında; yüksek derecede devlet görevlileri iken merkezileştirme politikaları sonucunda saygınlığını yitiren ayan ve müftülerin de olduğu görülür. Devletin temsilcisi konumundaki voyvodalar ve naibler arasında rekabetin olması yeni yönetimde henüz otoritenin sağlanamamış olduğunun bir işaretidir.

⁵ “*Niyet-i acizanem ve harekât-i abidenem olan ahali-i sükkân ve fukarayı zir-destanî birtakım bi-insaf ve gaddar ve cebbar mültezimin dest-i teaddilerinden halâs ile telif-i kulûb ve siyanet babından ibarettir. Yoğusa ne hal ki, Devlet-i aliyeye ve rıza-i Bâriye mugayır harekette bulunmam*”. HH. 228833, G

⁶ Hatt-ı Hümayun, 22833 G no'lu hatta yer alan mühründe “*Bende-i Hüda Seyyid Mehmet*” yazmaktadır.

⁷ *Lütfi Tarihi Cilt II*, s. 169

⁸ HH 22833-İ

Bu yönetim boşluğundan faydalanmak isteyen Atçalı Kel Mehmed, halkla ile iletişimi sağlamada Harputlu İbrahim Efendi'den yardım almıştır. Atçalı Kel Mehmed, yakın arkadaşları Çakmakoğlu Mehmed, Yörük Ahmet ve Turnalı adlarındaki zeybeklerle birlikte Aydın-Güzelhisarı, Kuyucak, Nazilli, Bayındır, Tire, Turgutlu (Saruhan Sancağı), Sultanhisarı, Karapınar (İncirliova), Arpaz, Atça, Balyanbolu (Beydağı), Birgi, Bozdoğan, Köşkderesi, Alaşehir (Saruhan sancağı), Koçarlı, Buldan (Denizli), Ödemiş, Salihli, Yenipazar, Yenişehir, Kula (Kütahya) ve Eşme (Kütahya) (Avcı, 2004: 82) gibi Büyük ve Küçük Menderes havzalarının birçok yerleşim yerini ele geçirmiş, Aydın Güzelhisarı ve sancağın diğer kazalarını Ekim 1829'dan Aralık ayının sonuna kadar yönetimi altında tutmuştur. Bu süre zarfında öncelikle savaş vergilerini kaldırmış; daha sonra mültezimlerin topladığı fazla vergileri kesmiş; yine topladığı vergilerin devlet hazinesine gitmesi için İzmir'e kaçan Aydın ihtisab müdürünü de geri çağırmıştır (Uluçay, 1968: 37).

Sığla Mütesellimi İlyas Ağa, İzmir Muhafızı Kaymakamına yazdığı bir mektupta; "...Zeybek taifesinden Atça karyesinden pespayeden Zeybek Mehmed zuhura gelip Kuyucak kariyesinin voyvodasını cebren ihraç def'i mezalim ile ahall-i fukarayı taltif ederek Umur-ı Devlet-i Aliyye'nin tekmiline sa'y ü dikkat ve bu veçhile fukaraya emn ü rahat geliüb merkumun böyle rızacûyane hareketinden Nazilli ahali dahi rahat ediüb voyvodalarını ihraç..."⁹ diyerek, halkı voyvodaların ağır vergi ve kötü yönetiminde kurtarmaktaydı.

Tire voyvodası Mehmed Ağanın adamlarından Hacı Ali'nin gönderdiği bir takirde;

"Aydın Sancağında Atça kazası sakinlerinden ve zeybek zümresinden Kel Mehmed nam şakavet-pişe birkaç bin nefer mikdarı zeybek neferatını maiyetine cem ile Aydın Güzelhisarı kazasını zapt eyledikten sonra tarafından Çakmakoğlu Mehmed nam kimesneyi birkaç yüz bin ile Tire kazasına irsal ve ahali dahi tebiyyet etmiş ve Tire voyvodası mümaileyh Mehmed ağa ile müftü ve birkaç nefer vüçühu kaçurup elyevm İzmir'de temekkün üzre olmuş oldukları ve zümre-i merkumeden Çakmakoğlu Bayındır ve Nazilli ve Karapınar ve Balyanbolu ve Kuyucak ve Koçarlı secereli nam mefsedet-pişe dahi maiyetinde olan birkaç yüz nefer ile Sultanhisarı ve Köşkderesi ve Arpaz ve Buldan vesair ma'lûmü'l-esami kazaları mukaddemce zaptylediklerini ve zümre-yi merkumeyi Kura ahali beytutet ettirmediklerinden gün be gün tekessür bularak kazalarda ve buraların mevcut olan zahire ve anbarlarını küşad ile telef ve nehb ü garet etmekte olduklarından **başka tekalif maddesi yoktur** diyerek kazaların ahaliyerini kendülerine tabi etmekte olduklarından bahisle tez elden indifai çaresine bakılmadığı suretde fukaraya ve voyvodalara zulüm ve taaddileri artmak da idüğüünü ifade ve takrir eder" diyerek, gelirinden fazla vergi alınmayacağı konusunu dile getirmekteydiler.

Belgelerden de anlaşılacağı gibi, yapılmaya çalışılan öncelikle yoksulların ve düşkünlerin korunması, baskı, zulüm ve soygunun önlenmesi ve sistemdeki bozukluklardan kaynaklanan diğer aksaklıkların giderilmesidir (Avcı, 2003: 53).

Bu da bize göstermektedir ki, merkezî yönetimin daha üç yıl önce büyük bir gayretle Anadolu Eyaletini parçalayarak, uygulamaya koyduğu yeni idari yapılanma modeli olan ayanlığın kaldırılarak merkezden vezir rütbeli paşalar olan mutasarrıfların yönetimine bırakılan bölge yönetiminin, Aydın mutasarrıflığı örneğinde de görüleceği gibi geçerli olamadığı anlaşılmaktadır.

Atçalı Kel Mehmed ayaklanmasından sonra devlet, Aydın ve Manisa'ya mutasarrıf paşalar yerine bölgeyi tanıyan mütesellimler gönderme gereğini hissetmiş ve bu yönde kararlar almıştır.

⁹ HH. 22833 - F

3. ATÇALI KEL MEHMED İSYANINA DEVLETİN BAKIŞI

Aydın'da bu gelişmeler yaşanırken başkent, Rusya karşısında sonucunda ağır yenilgi alacağı bir savaş veriyordu. Bu nedenle Devlet, başlangıçta Atçalı Kel Mehmed olayını kinamaktan başka bir şey yapmamıştır. Padişah gönderdiği hatt-ı hümayunlarda bu gelişmeyi; “*birkaç şekavet pişenin liderlik ettiği bir ihtilal*” olarak görmüştür.

Ancak, daha sonra bu işin önemini kavrayan Devlet, “*yılanın başı küçük iken ezilmeli*” atasözüne uygun olarak, “*Aydın sancağında tahaddüs eden ihtilal*”¹⁰, “*Bundan akdem Aydın sancağı kazalarında zuhur eden eşkıya*”¹¹ tanımlamalarıyla saldırı aşamasına yönelmiştir.

Devlet gözüyle ihtilal, bozuk yönetime karşı kentlerde ve kasabalarda ayaklanarak, yönetimi ele geçirenlerin ve eski düzene son vererek yeni bir yönetim kuranların eylemi olarak anlaşılmıştır. İhtilali yapan kişileri de şaki, şekavet pişe kelimeleriyle tanımlayarak hor görmüştür. Bu da bize yönetimin yine geleneksel tepkisel yapısını göstererek, 1735- 1739 yılları arasında bütün Batı Anadolu bölgesini talan eden Sarıbeyoğlu Mustafa ayaklanması karşısında gösterdiği tepkinin aynısını bir yüzyıl sonra Atçalı Kel Mehmed'e karşı göstermiştir¹².

II. Mahmut, Atçalı Kel Mehmed ihtilalini bastırmak için kendini temsil eden kişiler konumundaki; voyvoda, mütesellim ve zabitanların yerine; yıllardır bölgede hüküm sürmüş ama kaldırmaya kalktığı, güçlü ayan ailelerini yeniden görevlendirmiştir. Karaosmanoğulları, İlyasoğulları ve Tavashlı Osman Ağa, Atçalı Kel Mehmed ile mücadeleye başlamışlardır.

Hasan Paşa'nın ölümünden sonra bölgedeki karışıklığı son vermek amacıyla Aydın ve Saruhan sancaklarının merkezden görevlendirilen mutasarrıf paşalardan alınarak, bölgeyi tanıyan mütesellimler tarafından yönetilmesi doğrultusunda karar alınmıştır.

“*İzmir muhafızı Hasan Paşa'nın vefatına dair tahrirat ve ilam gelmiş olduğu ve dünkü gün Aydın ve Saruhan taraflarında uygunsuzluğa dair gelen tahrirat gönderilmiş olduğu beyanıyla tez elden bir muktadir ve münasip vezire tevcihiyle şu fesadın dahi suretine bakılması meham görünüyor ise de zamane ve mevcut ekser vüzeranın hali dahi malum idüğünden mütalaa-i aliyye-i vel'ül- nimelerine gün el haletü'l-heza Aydın sancağı mütesellimi İlyas Ağa kullarına ihale buyrulduğu misüllü Saruhan sancağına her bir mütesellim intihab ve tayin buyrularak fima'bad vüzeraya tevcih buyrulmayarak Hüdavendigar ve Kocaeli misüllü mukataa hazinesi tarafından zabt ve idare olunmak üzere*”¹³ Saruhan sancağına Aydın sancağında olduğu gibi başarılı ve güçlü mütesellim atanması istenmiştir.

Saruhan sancağına Karaosmanoğlu Mehmed Ağa mütesellim olmuştur. Mehmed Ağa 1829 Ekimi başlarında yeğeni, Yetim Ahmet Ağa'yı zeybeklerin üzerine göndermiş; merkezî yönetim ise bu isyanı bastırma görevini Teke ve Hamit sancakları mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya vermiştir. 10 Aralık 1829'da Manisa'ya gelen İbrahim Paşa, 17 Kasım'da Turgutlu, daha sonra sırasıyla Bayındır, Ödemiş ve Birgi'yi ele geçiren, Yetim Ahmet Ağa'nın başarılarını izleme durumunda kalmıştır.

¹⁰ HH. 22833 - F

¹¹ HH. 22830 - C

¹² Sarıbeyoğlu Mustafa'nın yakalanması yolunda gönderilen fermanlar incelendiğinde Atçalı'yla ilgili belgeler arasında büyük benzerlikler olduğu görülür. İstanbul Sarıbeyoğlu Mustafa hakkında gönderdiği fetvada şu ifadeleri kullanılıyordu: “*Sarıbeyoğlu demekle maruf Mustafa nam şaki bir miktar eşkıya-i başına cem ve mezburlara reis olup*”. (Uluçay, 1955: 186-187)

¹³ HH. 22833

Batıdan Sıgla mütesellimi İlyasoğulları, güneyden Mentеше mütesellimi Tavaslı Osman Ağa ve kuzeyden de Yetim Ağa tarafından sıkıştırılan Atçalı Kel Mehmed evlendiği gece Aydın'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Kent, 17 Aralık 1829 tarihinde hiçbir direnişle karşılaşmadan hükümet kuvvetlerinin eline geçmiş; Nazilli yönüne kaçan Atçalı Kel Mehmed ise 1830 yılında yakalanarak öldürülmüştür (Baykara, 1966: 30)¹⁴.

SONUÇ

II. Mahmut, Hacı Ömer Ağa ve Hacı Hüseyin Ağa'nın ölümlerinin ardından Karaosmanoğulları ailesini Saruhan ve Aydın sancaklarındaki nüfuzlarını tarih sahnesinden silmeye çalıştığı halde, Aydın İhtilali nedeniyle Karaosmanoğulları'na tekrar yetki vermek zorunda kalmıştır. Bu tarihten Birinci Meşrutiyet'in ilanına kadar Karaosmanoğulları görev başında kalacaklardır. Her ne kadar II. Mahmut devrinde ayanlığın ortadan kaldırılmaya çalışılsa da Atçalı Kel Mehmed olayı nedeniyle Batı Anadolu bölgesi için bu girişim bu tarihlerde geçersiz kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, (1991). *Tezahir, c. III*, (Çev. Cavit Baysun). Ankara.
- Ahmed Lütfi Efendi, (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi 2-3*, İstanbul.
- Akdoğan, H., *Aydın Coğrafi Konumu, Tarihi, Folkloru*. Aydın
- Arundell, R. V. J. (1831). *Discoveries in Asia Minor*. London
- Avcı, A. H. (2004) *Atçalı Kel Mehmet isyanı. Aydın ihtilali (1829-1830)*. İzmir.
- Avcı, A. H. (2003). Atçalı Kel Mehmet İsyani, Belgeleriyle 'Aydın İhtilali' ve Zeybekler.
- Halk Bilimi Araştırmaları 2. Kitap*, İstanbul.
- Aydın mad. (1982), *Yurt Ansiklopedisi, II*, İstanbul: Anadolu Yayıncılık
- Bayındır, H. Hilmi ve Poyrazoğlu H. Fehmi. (1966). *Aydın kenti tarihi, coğrafyası ve bugünü*, Aydın.
- Baykara, T.(1988). *Anadolu'nun idari taksimatı I*, Ankara.
- Baykara, T.(1966). 19.Yüzyılda Aydın Eyaleti, *İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Bitirme Tezi*, İstanbul.
- Gökbel, A. ve Şölen, H. (1936) *Aydın İli Tarihi: Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*, Aydın: Aydın Halkevi.
- Gökbunar, A. R. (2004).Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı, *Örneği. Yönetim ve Ekonomi*, 11(1).
- Keppel, M.(1831) *Narrative of a journey across the balkans in the years 1829, II*. London.
- Özbek, M. Avni. (1986). "Zeybek", *İslam Ansiklopedisi, c. XIII*.
- Özkaynak, K. (1946).*Efelerden Haber*. Aydın.
- Sarıbey, A. (2006) XIX. yüzyılın ilk yarısında Aydın'da yönetim. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sertoğlu, M. (1964) *Vali-i vilayet hademe-yi devlet Atçalı Kel Mehmed*. İstanbul.
- Sertoğlu, M. (1969) *Atçalı Kel Mehmet Efe*. İstanbul.

¹⁴ "Aydın", *Yurt Ansiklopedisi Cilt II*, s. 990.

- Şölen, H.(1943). Aydın'da 29 Gün Krallık Yapan Kel Mehmet, *Yedigün Dergisi*, 54, Ankara.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi. c.II.* (Çev. Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Uluçay, Ç. (1968). *Atçalı Kel Memed*. İstanbul: As Matbaası
- Uluçay, Ç.(1955). *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık Ve Halk Hareketleri*, İstanbul.
- Yavi, E.(1991). *Efeler, Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*. Aydın.
- Yetkin S.(1997), *Ege'de Eşkıyalar*. İstanbul.

Arşiv Kaynakları (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun Tasnifi)

HH 22833 - G
HH 22833 - İ
HH. 22830 - C
HH. 22833 - F
HH. 228833 - G

BAÜ
SBED
12 (22)

163

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN

9/6/1961 İzmir'de doğdu. Öğrenim yaşamı İzmir'de Topaltı İlkokulu, Şehit Fethi Bey Ortaokulu ve Atatürk Lisesi'nde geçti.

Lisans eğitimini Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde, Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimi de Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı.

Adnan Menderes Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi okutmanı olarak 1993 yılında göreve başlayan Mehmet Başaran, 2000 yılından bu yana da aynı üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Çeşitli dergilerde yazıları yayınlanmış olup, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire*" ve "*19. Yüzyılda Karacasu, Temettuat Defterleri ve Salnameler Kapsamında*" adlı iki kitabı bulunan yazar, evli ve bir çocuk babasıdır.

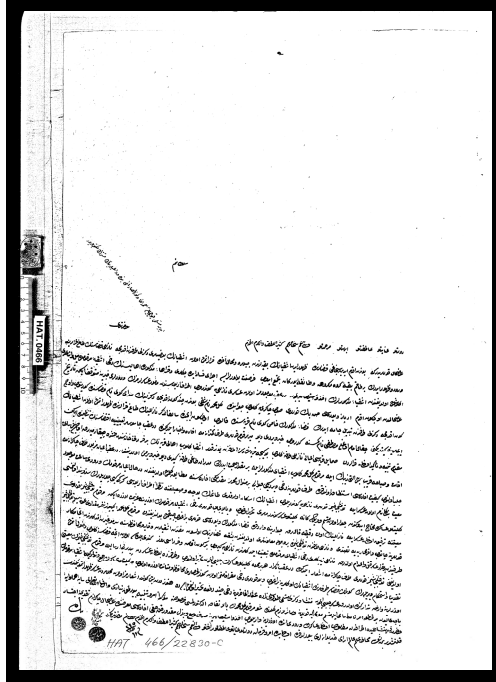
Araş. Görv. Aysun SARIBEY HAYKIRAN

1981 yılında Balıkesir'in Dursunbey ilçesinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Balıkesir'de tamamladı. 2002 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2004 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Orta Öğretim Alan Öğretmenliği Ana Bilim Dalı Tarih Öğretmenliği tezsiz yüksek lisans programını tamamladı. 2003 yılı Aralık ayında Adnan Menderes Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Hâlen aynı yerde görevine devam etmektedir.

*Balıkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 12 Sayı 22
Aralık 2009
ss.155-164*

Fotoğraf 1. Atçalı Kel Mehmed Heykeli, Atça / AYDIN

Belge 1. Hat 466/ 22830 - C